Restoratívne programy v prípade detí a mládeže: Príklady dobrej praxe zo zahraničia

TOMÁŠ HOREHÁJ
ReStart, o.z.

Restorative justice programmes in cases of children and young people: Examples of good practice from abroad

Abstract: This piece discusses tools that can be used with children to cater to their evolving needs, based on learning from designing and delivering restorative programmes for children in conflict with the law or those who have experienced harm and their families. It also focuses on working towards restorative justice processes tailored to the specific needs of children and young people aged 14–18. The aim of the paper is to highlight the potential of restorative approaches, grounded in the principles of restorative justice, in addressing unlawful behaviour within this target group.
Keywords: restorative justice, restorative justice programmes, children and young people, mental health

Úvod

Restoratívna spravodlivosť je inovatívny, na dôkazoch založený (angl. *evidence-based*) prístup k riešeniu spôsobenej škody prostredníctvom zapojenia všetkých dotknutých strán s cieľom dosiahnuť spoločné porozumenie a dohodu o tom, ako možno takúto ujmu alebo neprávo napraviť a obnoviť narušený stav spravodlivosti a medziľudské vzťahy. Princípy, hodnoty a prístupy restoratívnej justície pritom možno aplikovať v rôznych situáciách, v ktorých ľudia zažili skúsenosť s ujmou, či už v komunitách, na školách, v inštitúciách, alebo v justícii. Tieto myšlienky sú zvlášť relevantné v mnohých aktuálnych spoločenských, kultúrnych či osobných problémoch, ktorým čelí moderná spoločnosť.

V súčasnosti sa v rôznych právnych systémoch uplatňujú rôzne inovatívne intervenčné postupy s obeťami trestnej činnosti (a samozrejme aj s páchateľmi).

© Česká kriminologická společnost

Zatiaľ čo inovácie v práci s páchateľmi sa často zameriavajú na probačné a väzenské programy, ďalší kľúčoví aktéri, ako napríklad mimovládne organizácie, sa často podieľajú na práci s obeťami. Tieto postupy sú často založené na dôkazoch, čo znamená, že sú navrhnuté a realizované na základe overených dát a praktických skúseností s cieľom dosiahnuť čo najefektívnejšie výsledky.

Intervenčné postupy s obeťami trestnej činnosti môžu zahŕňať rôzne formy podpory a pomoci, vrátane právnej pomoci, psychologického poradenstva, terapie, podpory pri zotavení a rehabilitácii, ako aj rôznych foriem kompenzácie a náhrady škody. Tieto postupy majú za cieľ zmierniť ujmu a traumu, ktorú obete utrpeli, a pomôcť im zotaviť sa a znovu vybudovať svoj život.

Celkovo možno konštatovať, že inovatívne intervenčné postupy s maloletými obeťami trestnej činnosti sú dôležitým nástrojom na zlepšenie ich situácie a zabezpečenie spravodlivejšieho a humánnejšieho právneho systému (Hobson et al., 2022). Systematické skúmanie tejto interakcie je nevyhnutné tak pre tvorbu efektívnych preventívnych stratégií, ako aj podporu duševného zdravia mladistvých v kontexte nielen trestnej justície, ale aj sociálnej práce, psychológie a celkového *well-beingu* tejto mladej generácie.

Cieľom príspevku je predstaviť možnosti využitia vhodných komunikačných techník a nástrojov založených na princípoch restoratívnej spravodlivosti pri práci s deťmi a mladistvými, ktorí sú v postavení osôb, ktorým bolo ublížené, ako aj osôb v konflikte so zákonom. Pozornosť pritom venujeme aj tomu, akým spôsobom tieto inovatívne nástroje využívajú facilitátori a mediátori v praktickej práci s touto špecifickou cieľovou skupinou. Štúdia je navyše obohatená o dve kazuistiky pochádzajúce z Belgicka, ktoré bolo zvolené zámerne – ide totiž o krajinu s dlhou tradíciou využívania mediácie v prípadoch detí a mládeže a zároveň o jednu z kolísok rozvoja restoratívnej justície v Európe.

Teoretické tézy v štúdii sú ilustrované pomocou dvoch prípadových štúdií, ktoré približujú praktickú aplikáciu restoratívnych programov a ich prínosy v oblasti práce s deťmi a mladistvými. Tieto kazuistiky pochádzajú z Belgicka a boli predstavené počas vzdelávacieho kurzu organizovaného zo strany Európskeho fóra

pre restoratívnu justíciu Winter Academy 2024 s názvom „The Voice of Children in a Restorative Justice Process“, ktorého sa autor osobne zúčastnil.

Táto štúdia je štruktúrovaná do piatich sekcií a záveru. Prvá sekcia sa zaoberá analýzou výziev a silných stránok restoratívnej justície v prípadoch detí a mládeže, pričom poukazuje na jej špecifiká, potenciál i limity v kontexte práce s mladistvými páchateľmi a obeťami. Druhá sekcia je venovaná Európskemu fóru pre restoratívnu justíciu, jeho víziám, významu a prínosu pre rozvoj restoratívnej spravodlivosti na európskej úrovni, ako aj jeho úlohe pri šírení dobrej praxe a podpore odborného diskurzu.

Tretia sekcia má za cieľ priblížiť vhodné restoratívne programy pre deti a mladistvých. Ako ilustratívne príklady boli zvolené krajiny Belgicko a Severné Írsko, a to z dôvodu, že Severné Írsko patrí medzi priekopnícke krajiny v rozvoji restoratívnych konferencií pre mladých ľudí, zatiaľ čo Belgicko bolo jednou z prvých krajín, ktoré systematicky implementovalo mediáciu v trestných veciach do justičného systému pre mládež. Štvrtá sekcia sa následne venuje používaniu špecifických metód a techník uplatňovaných v restoratívnych procesoch s deťmi a mladistvými, pričom zdôrazňuje ich význam pre efektívny priebeh a výsledok týchto procesov.

Napokon, piata sekcia predstavuje dve kazuistiky pochádzajúce z Belgicka, ktoré boli prezentované na odbornom vzdelávacom kurze organizovanom Európskym fórom pre restoratívnu spravodlivosť. Tieto prípadové štúdie slúžia na ilustráciu praktickej aplikácie restoratívnych princípov a prístupov v konkrétnych situáciách. Záver štúdie sumarizuje hlavné zistenia a ponúka reflexiu ich významu pre ďalší rozvoj restoratívnej justície v kontexte práce s deťmi a mládežou.

Výzvy a silné stránky restoratívnej justície v prípadoch detí a mládeže

Restoratívna justícia predstavuje intervenciu založenú na dôkazoch, ktorá si získava čoraz väčšiu popularitu pri práci nielen s deťmi v konflikte so zákonom (Chapman, 2015). Restoratívna justícia prijíma rovnaký prístup „zameraný na obeť“, ktorý sa zameriava na nápravu škôd spôsobených trestným činom a zároveň ponúka páchateľovi príležitosť napraviť časť škôd spôsobených jeho konaním, čím umožňuje

dialóg medzi osobami postihnutými trestným činom, sprostredkovaný vyškoleným facilitátorom. Je však dôležité uznať, že hoci má restoratívna justícia viacero silných stránok a potenciálnych výhod, má aj svoje limity a riziká, a to tak pre osoby, ktorým bolo ublížené, ako aj pre osoby, ktoré ublížili.

Mnohé štúdie potvrdili viaceré špecifické výhody pre obete z radov detí a mládeže pri účasti na restoratívnom procese (Sherman et al., 2005; Van Camp & Wemmers, 2013). Početné výskumy zdôraznili psychologické prínosy pre obete, ktoré sa zúčastnia procesu restoratívnej justície, a to, že tieto prínosy sú výrazne vyššie než tie, ktoré obete zažívajú v rámci tradičného súdneho procesu (Angel, 2005; Poulson, 2003; Shapland et al., 2011; Strang et al., 2006; Umbreit et al., 1994). Účasť na procese restorativnej justície prináša „významné výhody pre obete" (Strang et al., 2013, s. 2), vrátane posilnenia pocitu kontroly a autonómie, potvrdenia statusu obete, získania uzavretia a zníženia úrovne stresu a strachu (Sherman et al., 2005; Koss, 2014; O'Mahony & Doak, 2017; Van Camp & Wemmers, 2013). Zistilo sa, že obete so skúsenosťou s restoratívnym procesom oveľa častejšie veria, že páchateľ bol braný na zodpovednosť. Uvádzajú, že proces a jeho výsledok boli spravodlivé a že prostredníctvom komunikácie (priamej alebo nepriamej) s páchateľom bol ich hlas vypočutý. Obete tiež zdôraznili, že mali možnosť položiť svoje otázky a zapojiť sa do rozhodovacieho procesu (Hoyle & Young, 2002; Shapland et al., 2011; Van Camp & Wemmers, 2013). Okrem toho obete, ktoré sa zúčastnia restoratívnej justície, uvádzajú zvýšený pocit posilnenia v súvislosti s ochranou vlastnej bezpečnosti, zvýšené sebavedomie a lepšie uvedomenie si seba a kontextu situácie (Brathay Trust, 2017).

Štúdie tiež zistili vyššiu mieru spokojnosti obetí, procedurálnej spravodlivosti a dôvery v rámci restoratívnej justície v porovnaní s tradičným trestným súdnictvom (Shapland et al., 2011; Van Camp & Wemmers, 2013). Shapland a jej tím (2011) preukázali, že úroveň spokojnosti obetí je vyššia u tých, ktoré sa zúčastnili procesu restorativnej justície, než u tých, ktoré prešli iba tradičným trestným procesom. Obete vnímajú proces restoratívnej justície ako procedurálne spravodlivý, čo následne zlepšuje ich spokojnosť a celkovú pohodu (Tyler, 2000).

Prehľad výskumov orientovaných na restoratívnu justíciu, ktorý vypracoval Poulson (2003), preukázal, že mladiství páchatelia, ktorí aktívne participovali na restoratívnom procese, s väčšou pravdepodobnosťou vnímajú samotný proces aj jeho výsledok ako spravodlivý, majú pocit, že ich názor bol zohľadnený, a lepšie chápu dopad svojho konania na obete (angl. *victim impact*). Mladiství, ktorí absolvovali špecifický restoratívny program, častejšie prejavujú pocity ľútosti (Kim & Gerber, 2012) a výrazne častejšie sa spontánne ospravedlňujú obetiam (Poulson, 2003). Odborne vedené intervencie restoratívnej justície umožňujú mladistvým páchateľom reflektovať svoje násilné správanie, prehodnotiť používanie násilia (Wallis et al., 2013) a zmeniť svoj pohľad na páchanie trestných činov a stať sa signifikantným dezistenčným faktorom (His Majesty's Inspectorate of Constabulary and Fire & Rescue Services, 2012). Navyše, restoratívna justícia má potenciál znížiť mieru rizika recidívy až o 14 % (Shapland et al., 2011) a výrazne znížiť závažnosť opakovaných trestných činov (Wallis et al., 2013), a to účinnejšie než tradičné retributívne sankcie v rámci systému trestnej justície u mladistvých (Daly, 2006). Okrem toho bolo zistené, že mladí ľudia v roli páchateľov zapojení do restoratívnych procesov vnímajú vyššiu mieru spravodlivosti, vykazujú vyššiu spokojnosť s výsledkom procesu a „prejavujú o niečo menej podporujúce postoje voči delikvencii" (Wilson et al., 2017, s. 6).

Kritici však upozorňujú, že v prípade mladistvého môže dôjsť k zúženiu pozornosti výlučne na jeho správanie, bez zohľadnenia širších životných okolností. V rámci restoratívnych prístupov sa často násilie interpretuje ako individuálny problém, čo vedie k aplikácii výlučne individuálnych riešení (Brathay Trust, 2017; Schulz et al., 2021). Tento prístup však prehliada skutočnosť, že mnohí mladiství páchatelia boli zároveň obeťami, ktoré boli počas detstva opakovane vystavené násiliu – faktor, ktorý predstavuje „významnú bezprostrednú príčinu kriminality mladistvých" (Clark, 2012). Výskumné štúdie odporúčajú, aby systémy súdnictva pre mladistvých prijali komplexný, trauma-informovaný prístup, ktorý umožní efektívne prepojenie mladých ľudí s ďalšími podpornými službami (Harden et al., 2015; Lane et al., 2007; Utheim, 2011).

Európske fórum pre restoratívnu justíciu a jeho význam pre rozvoj restoratívnej spravodlivosti

Európske fórum pre restoratívnu justíciu (EFRJ) bolo založené v roku 2000 so sídlom v Leuvene. So svojimi viac ako 450 členmi[1] (organizáciami a jednotlivcami) združujúcou odborníkov z praxe, akademikov a tvorcov politík, je najväčšou európskou sieťou v oblasti restoratívnej justície. Jeho poslaním je rozvoj výskumu, politík a profesionálnej praxe s cieľom zabezpečiť, aby mala každá osoba prístup k kvalitným službám restoratívnej justície, najmä v trestnej justícii, ale aj v oblasti rodiny, školstva, životného prostredia či komunít.

Stratégia EFRJ stojí na troch základných pilieroch:

a) osveta a šírenie povedomia o restoratívnej justícii nielen medzi odbornou, ale i širšou verejnosťou,
b) informovanie a rozvoj efektívnych politík restoratívnej justície a
c) rozvoj vysokokvalitnej, výskumom podloženej aplikačnej praxe v oblasti restoratívnej justicie.

Popri vlastných aktivitách slúžia ako významný zdroj expertízy aj samotní členovia EFRJ, ktorí pôsobia vo výboroch a tematických expertných skupinách. V roku 2018 vznikla Európska sieť pre politiku restoratívnej justície, združujúca ministerských zástupcov európskych štátov.

Najdôležitejšími hodnotami v rámci restoratívnych procesov sú podľa EFRJ základné ľudské hodnoty. Ide o nasledovné štyri elementárne hodnoty, ktoré sú kľúčovými v rámci ktoréhokoľvek restoratívneho procesu: spravodlivosť, solidarita a zodpovednosť, rešpekt pre ľudskú dôstojnosť a pravdovravnosť.

Restoratívne programy by mali dodržiavať princípy dobrovoľnosti, dôvernosti, dostupnosti, bezpečnosti a procesnej rovnosti, neutrality a aktívnej participácie zameranej na nápravu škody. Iba program rešpektujúci tieto zásady možno považovať za restoratívny.

[1] Organizačným členom za Slovensko je mimovládna nezisková organizácia ReStart, o.z, organizačným členom za Českú republiku je Probační a mediační služba.

Organizácia nepresadzuje jediný „najlepší“ model, keďže restoratívna justícia je dynamicky sa vyvíjajúci prístup. Platí, že restoratívne programy síce sú zvyčajne aplikované v rôznych štádiách trestného konania, no nie sú dostupné pre všetky obete a pre všetkých páchateľov vo všetkých štádiách trestného procesu, ako aj mimo systému trestnej justície.

Restoratívne programy využívané v prípadoch detí a mladistvých v zahraničí: Severné Írsko a Belgicko

Severné Írsko predstavuje priekopnícku krajinu v rozvoji restoratívnych konferencií, keďže ako jedno z prvých integrovalo restoratívny prístup priamo do systému justície pre mládež. Jeho model je plne zabudovaný do rozhodovacích procesov a opiera sa o konferenčný systém, ktorý spája páchateľa, obeť (ak si to želá), odborných pracovníkov a rodinných príslušníkov. Ide o komplexný prístup, ktorý umožňuje zapojenie všetkých dotknutých strán a vytvára priestor pre konštruktívny dialóg vedúci k náprave škody. Detské obete alebo osoby ich zastupujúce sú systematicky povzbudzované k účasti na konferencii, aby mali možnosť vyjadriť svoje potreby, opísať dosah trestného činu a podieľať sa na tvorbe dohody o náprave. V súlade s metodikami aplikovanými v jednotlivých obdobiach bola v priebehu rokov zaznamenaná významná a stabilná miera účasti obetí, čo prispelo k posilneniu legitimity a účinnosti celého procesu (Campbell et al., 2005).

Rovnako dôležité je postavenie mladistvých páchateľov, pri ktorých je hlavným zámerom, aby väčšina mladých ľudí dopúšťajúcich sa protiprávnych činov bola – za predpokladu ich súhlasu – odporučená na restoratívnu konferenciu. Tento postup vytvára priestor na prevzatie zodpovednosti, pochopenie dôsledkov vlastného konania a aktívnu účasť na procese nápravy škody.

Právny základ tohto systému tvorí zákon *Justice (Northern Ireland) Act 2002*, ktorý vznikol ako výsledok rozsiahlej revízie trestnej justície z rokov 1998–2000. Jeho implementácia priniesla do systému prvky restoratívne orientovaného trestania a zároveň viedla k vytvoreniu *Youth Justice Agency (YJA)*, novej agentúry určenej na realizáciu legislatívnych zmien a každodenné vykonávanie restoratívnych konferencií pre mládež.

Kým v anglosaských krajinách sa najmä (no nie výlučne) rozvíjala rodinná skupinová konferencia (angl. *family group conferencing*) alebo spoločenská konferencia (angl. *community conferencing*), najčastejšie využívaným programom restoratívnej justície v Európe je mediácia v trestných veciach (angl. *victim-offender mediation*). Belgicko bolo jednou z prvých kontinentálnych európskych krajín, ktoré zaviedlo restoratívnu spravodlivosť do systému justície pre mládež (Put et al., 2012). Korene restoratívnej justície v Belgicku siahajú k prvým mediačným iniciatívam s mladistvými z konca 80. rokov (Lemonne & Vanfraechem, 2005).

Práve tieto historické skutočnosti – teda jeho priekopnícka úloha a dlhá tradícia restoratívnych programov v Európe – sú dôvodom, prečo bolo Belgicko zvolené ako modelový príklad restoratívnej justície. Taktiež je jednou z mála krajín na svete, kde je restoratívna justícia dostupná pre všetky druhy trestných činov (bez všeobecného skúmania kritéria stupňa závažnosti), vo všetkých štádiách trestného konania, a to zvlášť pre deti, ako aj dospelých (Aertsen, 2015). Oblasti systému a trestnej justície pre dospelých a pre neplnoletých páchateľov sú totižto v Belgicku oddelené.

V oblasti trestného súdnictva pre mládež sú hlavnými aplikovanými modelmi restoratívnej justície mediácia v trestných veciach (angl. *Victim-offender mediation*) a konferencie (angl. *conferencing*). Právny rámec juvenilnej justície v Belgicku je zakotvený v zákone o justícii pre mládež (angl. *Youth Justice Act*), ktorý bol prijatý v roku 2006. Zákon uprednostňuje restoratívne možnosti popri rehabilitačných a sociálne orientovaných, ale aj represívnych opatreniach (Van Dijk & Dumortier, 2006; Put et al., 2012). Ďalej stanovuje retoratívne opatrenia a sankcie pre mladistvých vo veku od 12 do 18 rokov. Avšak určité podmienky, ako napríklad závažné trestné činy (znásilnenie, ublíženie na zdraví s priťažujúcimi okolnosťami, sexuálne napadnutie s priťažujúcimi okolnosťami, krádež s priťažujúcimi okolnosťami, pokus o vraždu a pokus o zabitie) alebo dopravné priestupky, umožňujú odovzdanie mladistvých, ktorý v čase spáchania činu dosiahli vek 16 rokov a viac tzv. *sudcovi pre dospelých*, t. j. táto špecifická kategória páchateľov spadá do systému trestného súdnictva pre dospelých. Deti mladšie ako 12 rokov môžu dostať len napomenutie, byť podrobené dohľadu alebo intenzívnemu výchovnému

vedeniu, zatiaľ čo väznenie v uzavretých zariadeniach môže byť v Belgicku uplatnené na mladistvých vo veku od 14 rokov a viac (Van Doosselaere & Vanfraechem, 2010).

V predsúdnom konaní, v každom prípade a pre akýkoľvek typ trestného činu, v ktorom je identifikovaný poškodený, je prokurátor povinný skúmať, či je mediácia vhodná a či by mal byť prípad postúpený na mediáciu (čl. 45 Youth Justice Act). Ak sa prokurátor rozhodne nepostúpiť prípad na mediáciu, dôvody musia byť výslovne uvedené a odôvodnené. Je možné postúpiť prípad na mediáciu a zároveň aj na mládežnícky súd (angl. *Juvenile Judge*) a aj po vykonaní mediácie je stále možné pokračovať v trestnom stíhaní mladistvého. V roku 2022 bolo zo strany prokurátorov v geografickom regióne Flámsko postúpených takmer 5 000 prípadov na mediáciu ako program restoratívnej justície, a síce 72 % zo strany verejného úradu prokuratúry, 3 243 na mediáciu, pričom najfrekventovanejšími trestnými činmi (TČ), ktoré boli postúpené boli:

a) TČ ublíženia na zdraví (25 %),
b) TČ krádeže (12,9 %) a
c) drogové TČ (8,7 %).

V konaní pred súdom majú restoratívne opatrenia alebo sankcie vždy prednosť pred ostatnými, represívnymi opatreniami (angl. *restorative first, punitive last*, čl. 37 Youth Justice Act). Sudcovia pre mládež môžu mladistvým páchateľom navrhnúť tak mediáciu, ako aj restoratívnu konferenciu v každom štádiu konania. V roku 2022 takto sudcovia postúpili vo Flámsku 90 prípadov na restoratívnu konferenciu. Aj keď sú prípady postúpené na mediáciu alebo konferenciu a úspešne dokončené, sudcovia môžu napriek tomu nariadiť ďalšie opatrenia alebo uložiť špeciálne podmienky (napríklad napomenutie, dohľad sociálnej služby mládežníckeho súdu, umiestnenie do zabezpečenej inštitúcie, školskú dochádzku, odborný výcvik, odporúčanie do programov zameraných na výchovné vedenie, prácu v prospech komunity a pod.) (pozri Aertsen, 2015).

Používanie špecifických metód a techník v procesoch restoratívnej justície u detí a mladých ľudí

Práca s deťmi si vyžaduje prispôsobenie restoratívnych zručností tak, aby boli vhodné pre prácu s deťmi (UNICEF, 2020, odporúčanie 5b), a pripomínanie si, že deti – či už ako obete alebo ako páchatelia – sú predovšetkým deťmi (International Juvenile Justice Observatory, 2018; UNICEF, 2020). Pri ponúkaní restoratívnych procesov deťom musíme pamätať na to, že deti sú jedinečné z hľadiska úrovne ich fyzického, kognitívneho a emocionálneho vývinu, a teda aj ich potrieb. Garbett (2016, citované podľa Shapland, 2006) hovorí o tom, že schopnosť restoratívnych procesov reagovať na individuálne potreby je tým, čo ich robí výnimočnými. Okrem rešpektovania a napĺňania práv detí má restoratívny prístup potenciál reagovať na ich špecifické potreby, vrátane uznania a zohľadnenia ich vývojových štádií fyzického, kognitívneho a emocionálneho vývinu.

Jednou z inovatívnych metód špecifickej a citlivej formy komunikácie s deťmi (úspešne využívanej v niektorých prípadoch aj s dospelými účastníkmi), zameranou na to, aby dali hlas nielen páchateľom, ale i obetiam z radov detí, je prezentácia príbehov, emócií, potrieb a pod. prostredníctvom rôznych objektov, ako sú bábiky, postavičky, modely zvierat, obrázky či kartičky. Tento prístup, predstavený belgickými facilitátormi, ponúka účastníkom mediácie možnosť pracovať s týmito objektmi len v prípade, že s tým účastník súhlasí, pričom výber objektov je ponechaný na každé jednotlivé dieťa (Gal, 2011).

Táto forma komunikácie je obzvlášť vhodná pre senzitívne témy, o ktorých je pre deti a mladých ľudí ťažké hovoriť, alebo o nich nemusia byť schopné hovoriť vôbec. Napríklad výberom hračky, ktorá ich reprezentuje, sa im ľahšie hovorí o objekte, ktorý je určitým spôsobom oddelený od ich osobnosti. Podobne dieťa priraďuje iné objekty k dôležitým osobám vo svojom živote, ako aj k tým, ktorí sú zapojení do konfliktnej situácie. Tento prenos subjektívneho zážitku dieťaťa do priestoru objektívnej reality prostredníctvom uvedených pomôcok vždy začína prítomnosťou a aktuálnymi okolnosťami, čo predstavuje bezpečnejší stav pre obeť na rozhovor, a následne citlivo prechádza k okolnostiam z minulosti, pričom sa striktne rešpektuje vôľa hovoriť alebo nehovoriť o konkrétnych veciach.

Ďalšou výhodou týchto pomôcok je, že mnohé osoby, ktoré ublížili, alebo ktorým bolo ublížené, nemajú emocionálnu zrelosť a verbálne zručnosti na to, aby opísali svoje vlastné emócie a potreby, tieto ale dokážu vyjadriť prostredníctvom rôznych tematických obrázkov, kartičiek a hračiek. Výskumy navyše preukazujú, že mnoho mladých ľudí má problém pri vyjadrovaní sa a pri opisovaní udalostí spojených so spôsobenou ujmou (Beckett et al., 2004; Riley & Hayes, 2018).

Zaujímavým psychologickým nástrojom je tzv. „kúzelná palička", ktorú mediátor ponúkne dieťaťu po vykreslení konfliktnej situácie, pričom sa ho opýta, čo by na tejto situácii zmenilo, keby malo takúto kúzelnú paličku v reálnom živote. Myšlienka neobmedzenej rozprávkovej moci môže v niektorých prípadoch pomôcť dieťaťu prekonať bariéry, strach a obavy z vyjadrenia želaní, ktoré môže považovať za nedosiahnuteľné z akéhokoľvek dôvodu (Chapman, 2015). Tvorba storyboardov je ďalším z nástrojov, ktorý môže deťom pomôcť vyjadriť svoj pohľad (Vansereven & Hopkins, 2019). Umožňuje deťom nakresliť jednotlivé fázy toho, čo sa stalo, podobne ako v komiksovom pásiku, a tým sa vyhnúť potrebe verbálnej komunikácie. Hračky ako bábiky môžu byť tiež účinným nástrojom, pomocou ktorého deti rozprávajú svoje príbehy (Vansereven & Hopkins, 2019). Deti si môžu vybrať rôzne bábiky/postavičky, ktoré budú predstavovať jednotlivé osoby zapojené do incidentu, a potom o incidente hovoriť prostredníctvom bábik, pričom si zachovajú určitý odstup. Vzniká tak dojem, že nehovoria o sebe, čo im môže pomôcť cítiť sa bezpečnejšie (Camilleri, 2007). Deti môžu incident vizuálne zrekonštruovať efektívnejšie práve pomocou takýchto hračiek.

Pre deti, ktoré sa rozhodnú rozprávať svoj príbeh verbálne a podeliť sa o svoj pohľad počas prípravných stretnutí s facilitátorom, je účinné používať jazyk, s ktorým je dieťa komfortné, klásť otvorené otázky a dať mu priestor rozprávať vlastným spôsobom, bez prerušovania otázkami počas rozprávania. Hopkins (2009) ponúka súbor povzbudzujúcich výrazov, ktoré pomáhajú ukázať, že facilitátor počúva a má záujem, bez toho, aby narušil tok rozprávania alebo zdieľanie toho, čo je pre dieťa dôležité. Hovorí tiež o „nástroji ozveny", ktorý spočíva v opakovaní niektorých slov, ktoré dieťa vyslovilo, a ktorý často pomáha dieťaťu cítiť sa vypočuté a dokonca sa podeliť o svoje pocity hlbšie (Hopkins, 2009).

Zatiaľ čo vyššie uvedené nástroje sú účinné pri individuálnych rozhovoroch s deťmi, samotný formát kruhu, ako restoratívneho programu, vytvára priestor pre deti, aby rozprávali svoj príbeh vlastným spôsobom, bez prerušenia alebo otázok, ktoré by ich mohli vyviesť z miery. Okrem toho boli počas kruhov ponúknuté aj výtvarné nástroje, ktoré deťom umožňujú komunikovať pohodlnejšie. Okrem vyjadrovania sa pomáha deťom pravidelné používanie nástrojov na identifikáciu emócií počas restoratívnych kruhov alebo prípravných stretnutí rozvíjať lepšie sebauvedomenie a sebareguláciu, ako aj schopnosť zvládať emócie, myšlienky a správanie v rôznych situáciách.

Do kruhu často prinášame techniky *mindfulness* prispôsobené deťom, napríklad „dýchanie ako zvieratká“, kde si deti predstavujú, že sú rôznymi zvieratami, a hlboko dýchajú napodobňujúc mávanie krídel, vrčanie alebo si predstavujú, že sfukujú sviečky. Nástroje na upokojenie, ako je progresívna svalová relaxácia (Friedberg et al., 2009), sa dajú praktizovať aj spoločne v kruhu. Nástroje na zvládanie hnevu v kruhoch zahŕňajú napríklad stratégiu „zastav sa a nadýchni sa“, využívajúcu analógiu korytnačky, ktorá sa stiahne do svojho panciera, krčenie papiera alebo ponúkanie rôznych kartičiek s copingovými stratégiami, z ktorých si deti vyberú jednu, ktorú vyskúšajú pri najbližšom výbuchu hnevu.

Belgické kazuistiky

Spomenuté členstvo v organizácii EFRJ prinieslo možnosť autorovi osobne sa zúčastniť prakticky orientovaného kurzu belgických odborníkov v oblasti restoratívnej justície s mladistvými nazvaného „The Voice of Children in a Restorative Justice Process“. Kurz po obsahovej stránke zodpovedal jeho názvu. Prakticky predstavil účastníkom z celej Európy metódy využívané belgickými facilitátormi ako prostredníctvom restoratívneho procesu „vrátiť hlas“ deťom, či už sú v pozícii osoby poškodenej alebo osoby, ktorá ujmu spôsobila. Facilitátori v Belgicku dosahujú mimoriadne vysokú úroveň expertízy. Pri svojej práci detailne zohľadňujú potreby účastníkov, ktoré vyplývajú z ich veku, intelektuálnej úrovne či emocionálnej a psychickej vyspelosti. Zároveň sa vyhýbajú tomu, aby deti a mladistvých zaťažovali procesnými aspektmi trestného konania, termínmi či

otázkou náhrady škody – oblastí, na ktoré sa v mnohých iných krajinách sústreďuje väčšina podpory pre obete.

Okrem štandardných mediačných komunikačných techník a zručností, pristupujú belgickí facilitátori k maloletým účastníkom restoratívneho procesu mimoriadne citlivo a bez hodnotenia. Obzvlášť si dávajú pozor, aby im nevnucovali vlastné predstavy alebo predsudky a zachovali si maximálnu neutralitu. Nižšie uvádzame dve ilustratívne kazuistiky/prípadové štúdie, ktoré boli predstavené na uvedenom kurze EFRJ.

Príklad aplikácie špecifickej metódy v praxi predstavuje predmediačné stretnutie medzi mediátorkou a maloletou obeťou v prípade konfliktu medzi deťmi v belgickom reedukačnom centre[2] a zamestnancom tohto zariadenia. Maloletá účastníčka považovala za náročné alebo neprejavila záujem hovoriť o incidente vlastnými slovami, avšak súhlasila s využitím zvieracích modelov na vyjadrenie svojich pocitov, myšlienok a významných osôb vo svojom živote – vrátane priateľov v centre a rodiny mimo neho. Model tigra priradila zamestnancovi, s ktorým vznikol konflikt; zaujímavé je, že rovnakú postavu mu priradili aj ďalšie deti, ktoré mali s týmto zamestnancom negatívnu skúsenosť. Prostredníctvom tejto techniky dieťa vizualizovalo aj samotnú konfliktnú situáciu.

V závere procesu dostala maloletá „symbolickú čarovnú paličku" s možnosťou slobodne vyjadriť, čo by jej pomohlo zlepšiť situáciu do budúcnosti. Spontánne vzala figúrku tigra a energicky ju zhodila zo stola spolu s ostatnými postavami. Mediátorka jej následne úprimne poďakovala za otvorený prejav bez hodnotenia reakcie. Uvedený stručne zhrnutý prípad dokladoval ako facilitatívny proces pomohol dať hlas dieťaťu, ktoré nebolo schopné vlastnými slovami sa vrátiť k samotnému skutku, prípadne vyjadriť svoje potreby.

V širšom kontexte sa ukázal význam ozdravného a obnovujúceho procesu rodinnej skupinovej konferencie, a to aj prostredníctvom citlivého prípadu sexuálneho zneužívania maloletého dievčaťa jej neplnoletým bratom v Belgicku. Súrodenci žili v zdanlivo funkčnej rodine a maloleté dievča si incident nechalo pre

[2] Pozn. autora: Nápravno-výchovné zariadenie v Belgicku – obdoba tzv. střediska výchovné péče (SVP) v ČR.

seba, až kým sa s ním nezdôverilo spolužiačke na školskom výlete – tá bola dcérou prokurátora. Následne bolo voči jej bratovi začaté trestné stíhanie, bol odstránený z rodiny a umiestnený do ústavného zariadenia pre mladistvých.

V tomto prípade, napriek tomu, že počas celého facilitačného procesu neprebehla žiadna diskusia o samotnom incidente, sa ukázalo, aké dôležité bolo pre obeť nielen naplniť svoje zákonné práva ako osoby poškodenej trestným činom, ale aj komplexne vyriešiť konfliktnú situáciu – nielen medzi obvineným a obeťou –, ale aj v rámci celej rodiny, v ktorej sa obeť pohybovala a na ktorú bola odkázaná. Bolo potrebné opätovne vytvoriť bezpečné prostredie, v ktorom by sa obeť mohla vrátiť k normálnemu životu.

Zistenia z facilitačného procesu:

- Matka obete bola nahnevaná na dcéru, že nič nepovedala doma, a vinila ju za to, že jej syn bol odstránený z rodiny. Jediné, čo si želala, bolo, aby sa syn vrátil domov. Neverila, že by mohol spáchať taký čin, a hnevala sa aj na systém, ktorý jej syna cez noc vzal.
- Obvinený v terapii pracoval na pochopení toho, čo spôsobil svojej sestre. Ľutoval to a chcel sa jej osobne ospravedlniť, ale nevedel, ako zareaguje. Nechcel sa vrátiť domov, po prepustení z výchovného zariadenia žil u rodičov svojich priateľov a snažil sa osamostatniť. Bol rád, keď videl rodičov, keď sestra nebola doma, a tešilo ho, keď videl, že sú šťastní. Veril, že k zneužívaniu už nedôjde, pokračoval v terapii a dúfal, že ho sudca nebude posudzovať ako dospelého, ale mladistvého v čase spáchania činu.
- Obeť stále nedokázala hovoriť o tom, čo sa jej stalo. Postupne však nadobudla presvedčenie, že k zneužívaniu už nebude dochádzať. Chcela, aby sa brat vrátil domov, a nechcela, aby bol súdený ako dospelý. Ich kontakt sa postupne obnovil, pomáhal jej napríklad s počítačovými problémami. Chcela, aby boli rodičia šťastní, vzťah s matkou sa zlepšil a najväčšiu oporu našla práve v otcovi, ktorému sa mohla so všetkým zdôveriť.

Tento prípad ilustruje, ako facilitačný prístup umožnil dieťaťu vyjadriť svoje potreby a postoje v situácii, keď nebolo schopné, resp. ochotné hovoriť o incidente vlastnými slovami. Kým retributívny (odvetný) prístup sa snaží určiť vinu a zodpovednosť, restoratívna justícia vychádza z inej logiky. Odmieta trestanie a namiesto toho sa zameriava na riešenie konfliktu a nápravu spôsobenej ujmy. Sústreďuje sa na záväzky a povinnosti, ako aj na budúcnosť. Restoratívna spravodlivosť môže v bežnom systéme nahradiť formálny justičný proces prostredníctvom odklonu alebo ho dopĺňať, no perspektíva sa mení, keď ide o deti, ktoré sú už vyňaté z trestného konania. V takýchto prípadoch by sa okrem pohľadu obete a širšej spoločnosti mala reakcia posudzovať aj z hľadiska reintegrácie dieťaťa späť do spoločnosti a znižovania recidívy. Páchateľovi by mohla byť ponúknutá možnosť vyrovnať sa s tým, čo sa stalo, v bezpečnom a zmysluplnom prostredí.

Záver

Cieľom tohto článku bolo poukázať na špecifické komunikačné metódy a techniky používané zo strany odborníkov pôsobiacich v oblasti restorativnej justície (mediátorov/facilitátorov), ktorí pracujú s maloletými a detskými obeťami a páchateľmi trestných činov. Táto potreba je mimoriadne dôležitá nielen pre samotné obete, ale aj pre všetky osoby, ktoré sú trestným činom ovplyvnené v širšom kontexte.

Text zdôrazňuje intervenčné inovatívne metódy citlivej komunikácie s deťmi, rozvíjané v Belgicku, kde facilitátori používajú predmety ako bábiky, zvieracie figúrky, obrázky či tematické karty, aby deťom pomohli vyjadriť svoje skúsenosti, emócie a potreby. Tieto nástroje umožňujú bezpečnejší a menej zastrašujúci spôsob rozhovoru o citlivých témach, najmä ak dieťa nedokáže udalosti verbalizovať. Článok sa snaží ukázať, ako môžu inovatívne prístupy – napríklad používanie symbolických predmetov, pomôcok či imaginatívnych techník – pomôcť deťom v restoratívnych procesoch, minimalizovať retraumatizáciu a umožniť im formulovať svoje skúsenosti a potreby spôsobom zodpovedajúcim ich vývinovej úrovni. Štúdia je navyše obohatená o dva ilustratívne prípady, ktoré dokazujú, že restoratívne procesy môžu byť pre deti mimoriadne prínosné, ak sú vedené na

mieru, s ohľadom na duševný a emocionálny vývoj dieťaťa, trauma-informovaný prístup a citlivosť.

Restoratívna práca s deťmi zahŕňa zabezpečenie toho, aby boli práva detí neustále napĺňané, aby sa dodržiavali procesné záruky (pozri Eliaerts & Dumortier, 2014)a aby sme sa snažili čo najlepšie reagovať na ich špecifické potreby. Deti sú predovšetkým deťmi, a preto s nimi pracujeme spôsobmi, ktoré zohľadňujú ich vekové a individuálne potreby. Keď ponúkame procesy šité na mieru a kreatívne nástroje, pričom prepájame porozumenie detskému vývinu, traume a sociálno-emocionálnemu učeniu, vytvárame pre deti a mládež priestory na uzdravenie cez optiku restoratívnej justície a v rámci restoratívnych procesov.

TOMÁŠ HOREHÁJ je právnik, výskumník, zakladateľ a predseda občianskeho združenia ReStart, slovenského mimovládneho subjektu zameraného na rozvoj restoratívnej spravodlivosti. Medzi jeho hlavné pracovné náplne patrí príprava politických dokumentov, písanie vedeckých článkov, štúdií, metodík a vzdelávacích programov zameraných na oblasť restoratívnej justície, viktimológie a trestného práva. Zároveň analyzuje legislatívne dokumenty prijaté Európskou komisiou a Radou Európy, pričom sa zameriava na ich implementáciu do národných právnych systémov. Bol aktívnym členom Európskej siete pre politiku restoratívnej justície a pravidelne sa zúčastňuje podujatí organizovaných Európskym fórom pre restoratívnu justíciu.

Literatúra

Aertsen, I. (2015). Belgium. In: F. Dünkel, J. Grzywa-Holten, P. Horsfield (Eds.), *Restorative justice and mediation in penal matters – A stocktaking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries* (pp. 45–87). Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg.

Angel, C. (2005). *Crime victims meet their offenders: Testing the impact of restorative justice conferences on victims' post-traumatic stress symptoms*. Philadelphia: University of Pennsylvania.

Beckett, H., Campbell, C., Mahony, D., Jackson, J., & Doak, J. (2004). *Interim evaluation of the Northern Ireland Youth Conferencing Scheme.* Research and Statistical Bulletin 1/2005. Belfast: Northern Ireland Office.

Brathay Trust. (2017). *Turning the Spotlight evaluation report. Turning the Spotlight Perpetrator Programme* [online]. Dostupné na: https://restorativethinking.co.uk/wp-content/uploads/2021/07/The-Brathay-Trust-Turning-the-Spotlight-EvaluationReport-final-Sept-2017-2.pdf.

Camilleri, V. A. (Ed.). (2007). *Healing the inner-city child: creative arts therapies with at-risk youth.* London: Jessica Kingsley.

Campbell, C., Devlin, R., O'Mahony, D., Doak, J., Jackson, J., Corrigan, T., & McEvoy, K. (2005). *Evaluation of the Northern Ireland Youth Conference Service*. Belfast: Northern Ireland Office.

Chapman, T. (2015). *European research on restorative juvenile justice. Volume II. Protecting rights, restoring respect, and strengthening relationships: A European model for restorative justice with children and young people*. Brussels: International Juvenile Justice Observatory.

Clark, J. (2012*).* Youth violence in South Africa: The case for a restorative justice response. *Contemporary Justice Review*, *15*(1), 77–95.

Daly, K. (2006). Restorative justice and sexual assault: An archival study of court and conference cases. *British Journal of Criminology*, *46*(2), 334–56.

Eliaerts, C., & Dumortier, E. (2014). Restorative justice for children: in need of procedural safeguards and standards. In: E. G. M. Weitekamp, H. J. Kerner (Eds.), *Restorative justice: theoretical foundations* (pp. 226–245). Cullompton: Willan.

Friedberg, R., McClure, J., & Garcia, J. H. (2009). *Cognitive therapy techniques for children and adolescents: Tools for enhancing practice.* London: Guilford.

Gal, T. (2011). *Child victims and restorative justice: a needs-rights model.* New York: Oxford University Press.

Garbett, C. (2016). "And focused upon victims' needs": towards an assessment of the victim-friendly principles of restorative justice practice. *Contemporary Justice Review, 19*(3), 307–324.

Harden, T., Kenemore, T., Mann, K., Edwards, M., Christine, L. & Karen, J. M. (2015). The Truth N'Trauma Project: Addressing community violence through a youth-led, trauma-informed and restorative framework. *Child and Adolescent Social Work Journal*, *32*(1), 65–79.

His Majesty's Inspectorate of Constabulary and Fire & Rescue Services. (2012). *Criminal Justice Joint Inspection Framework 2012–2014,* [online]. Dostupné na: https://hmicfrs.justiceinspectorates.gov.uk/publications/criminal-justice-joint-inspection-framework-2012-14.

Hobson, J., Twyman-Ghoshal, A., Banwell-Moore, R., & Ash, D. (2022). Restorative justice, youth violence, and policing: A review of the evidence. *Laws, 11*(4), 62.

Hopkins, B. (2009). *Just care: Restorative justice approaches to working with children in public care.* London: Jessica Kingsley.

Hopkins, B. (2011). *The restorative classroom: Using restorative approaches to foster effective learning*. London: Optimus Education.

Hoyle, C., & Rosenblatt, F. (2016). Looking back to the future: Threats to the success of restorative justice in the United Kingdom. *Victims & Offenders*, *11*(1), 30–49.

Hoyle, C., & Young, F. (2002). *New visions of crime victims*. Oxford: Hart Publishing.

Kim, H., & Gerber, J. (2012). The effectiveness of reintegrative shaming and restorative justice conferences: Focusing on juvenile offenders' perceptions in Australian reintegrative shaming experiments. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *56*(7), 1063–1079.

Koss, M. (2014). The RESTORE Program of restorative justice for sex crimes: Vision, process and outcomes. *Journal of Interpersonal Violence, 29*(9), 1623–1666.

Lane, J., Turner, S., Fain, T., & Sehgal, A. (2007). The effects of an experimental intensive juvenile probation program on self-reported delinquency and drug use. *Journal of Experimental Criminology*, *3*(3), 201–219.

Lemonne, A., & Vanfraechem, I. (2005). Victim-offender mediation for juveniles in Belgium. In: A. Mestitz, S. Ghetti (Eds.), *Victim-offender mediation with youth offenders in Europe* (pp. 181–208). Dordrecht: Springer.

O'Mahony, D., & Doak, J. (2017). Reimagining restorative justice: Agency and accountability in the criminal process. Oxford: Hart Publishing.

Poulson, B. (2003). A third voice: A review of empirical research on the psychological outcomes of restorative justice. *Utah Law Review*, *1*, 167–203.

Put, J., Vanfraechem, I., & Walgrave, L. (2012). Restorative dimensions in Belgian youth justice. *Youth Justice*, *12*(2), 83–100.

Riley, M., & Hayes, H. (2018). Youth restorative justice conferencing: Facilitator's language — help or hindrance? *Contemporary Justice Review, 21*(1), 99–113.

Schulz, S., Baak, M., Stahl, G., & Adams, B. (2021). Restorative practices for preventing/countering violent extremism: An affective-discursive examination of extreme emotional incidents. *British Journal of Sociology of Education, 42*(8), 1227–45.

Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Colledge, E., Dignan, J., Howes, M., Johnstone, J., Robinson, G., & Sorsby, A. (2006). Situating restorative justice within criminal justice. *Theoretical Criminology, 10*(4), 505–532.

Shapland, J., Robinson, G., & Sorsby, A. (2011). *Restorative justice in practice: Evaluating what works for victims and offenders.* London: Routledge.

Sherman, L. W., Strang, H., Angel, C., Woods, D., Barnes, G. C., Bennett, S., & Inkpen, N. (2005). Effects of face-to-face restorative justice on victims of crime in four randomized, controlled trials. *Journal of Experimental Criminology, 1*(3), 367–395.

Štatistika kriminality mladistvých vo Flámsku (2022). Cijferrapport: Jeugddelinquentie. [online]. Dostupné na: https://www.opgroeien.be/kennis/cijfers-en-onderzoek/jeugddelinquentie.

Strang, H., Sherman, L., Angel, C.M., Woods, D.J., Bennett, S., Newbury-Birch, D., & Inkpen, N. (2006). Victim evaluations of face-to-face restorative justice

conferences: A quasi-experimental analysis. *Journal of Social Issues*, *62*(2), 281–306.

Strang, H., Sherman, L.W., Mayo-Wilson, E., Woods, D., & Ariel, B. (2013). Restorative Justice Conferencing (RJC) using face-to-face meetings of offenders and victims: Effects on offender recidivism and victim satisfaction. A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, *9*(1), 1–59.

Tyler, T. (2000). Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, *35*(2), 117–125.

Umbreit, M., Coates, R., & Vos, B. (1994). Victim offender mediation: an evolving evidence-based practice. In: D. Sullivan, L. Tifft (Eds.), *Handbook of restorative justice: A global perspective* (pp. 52–61). London: Routledge.

UNICEF. (2020). *Joint position paper on Comprehensive Child Rights Strategy*. [online]. Dostupné na: https://picum.org/wp-content/uploads/2020/07/Joint-Position-Paper-on-a-Comprehensive-Child-Rights-Strategy.pdf.

Utheim, R. (2011). *Reclaiming the collective: Restorative justice, structural violence and the search for democratic identity under global capitalism*. Nepublikovaná doktorská práca. New York: City University of New York.

Van Camp, T., & Wemmers, J. A. (2013) Victim satisfaction with restorative justice: More than simply procedural justice. *International Review of Victimology, 19*(2), 117–143.

Van Dijk, C., & Dumortier, E. (2006). Survival of the protection model? Competing goals in Belgian juvenile justice. In: J.J. Tas, S.H. Decker (Eds.), *International Handbook of Juvenile Justice* (pp. 187–223). Dordrecht: Springer.

Van Doosselaere, D., & Vanfraechem, I. (2010). Research, practice and policy partnerships: Empirical research on restorative justice in Belgium. In I. Vanfraechem, I. Aertsen, and J. Willemsens (eds.), *Restorative justice realities: Empirical research in a European context* (pp. 57–94). The Hague: Eleven International Publishing.

Vansereven, B., & Hopkins, B. (2019). Child friendly restorative justice. *European Forum for Restorative Justice,* [online]. Dostupné na: https://www.euforumrj.org/en/summer-school-2019.

Wachtel, T. (2013). Defining restorative. *International Institute for Restorative Practices*, [online]. Dostupné na: http://www.iirp.edu/pdf/Defining-Restorative.pdf.

Walgrave, L., & Aertsen, I. (1996). Reintegrative shaming and restorative justice: interchangeable, complementary or different?. *European Journal on Criminology Policy and Research, 4*(4), 67–85.

Wallis, P., McLellan, L., Clothier, K., & Malpass, J. (2013). The Assault Awareness Course and New Drivers' Initiative: Groupwork programmes for young people convicted of violent and vehicle offences. *Groupwork*, *23*(3), 63–71.

Wilson, D., Olaghere, A., & Kimbrell, C. (2017). Effectiveness of restorative justice principles in juvenile justice: A meta-analysis. *Office of Justice Programs' National Criminal Justice Reference Service*, [online]. Dostupné na: https://www.ojp.gov/pdffiles1/ojjdp/grants/250872.pdf.